

ŠOLEM ALEJHEM^{*})

(1859 — 1916)

Krajem devetnaestog stoljeća u carskoj Rusiji žive milijuni Jevreja. Milijuni ljudi koje samo vijekovima izgrađeni unutarnji način života, vijekovima sticana grka iskustva progonjenih održavaju nad razinom plima i bujica udaraca, jada i bijede. A carska je Rusija »svoje Jevreje«, koje je »dobila« tek prilikom prve podjele Poljske, darivala čitavom poplavom stega, zakonskih zabrana, od posebnih poreskih nameta do samo malog broja dozvoljenih zanimanja; od veoma oštro povučene crte kojom je dozvoljen ili zabranjen boravak ovim podanicima nižeg reda, do dozvoljenih ili čak, zvanično podstrekavanih, krvavih pogroma, čudovišnih suđenja za navodna »ritualna ubistva« i sl.

Pucanje okova carskog samodržavlja, uzavreli društveni virovi svojim su kolobarima nekada slabije a nekada jače doticali jevrejsku zajednicu zatvorenu u svoje općine. To je vrijeme kada su već zaboravljene teške posljedice pokreta lažnih mesija. Krajem devetnaestog stoljeća su se već u jevrejskim općinama Ukrajine, Galicije, Moldavije i Litve slegle strasti borbe između čudesnog pokreta »hasidizma« i njegovih konzervativnih protivnika. Do toga vremena jedina pustolovina u koju se mogao vinuti bijedni, siromašni Jevrej iz svog »štetla«, kako su svoje gradiće zvali na jidiš-jeziku, bijaše svijet mistike kuda su ga vodili kabalisti, svijet čudesa, mašte, plesa i svirke kuda su ga vodili blagorodni, srdačni »hasidi« (ti čudotvorni pravednici, reformatori krutih vjerskih propisa), ili na pučinu nepreglednog mora vjerskih knjiga i sholastičkog proučavanja Talmuda, uranjajući u mnoštvo obrednih propisa, zabrana i običaja, kuda su ih vodili konzervativni, ortodoksni rabini. Svoje su molitve čitali na starojevrejskom jeziku, a njime su uglavnom pisane i gotovo sve svete knjige koje su čitali svojom fonetikom, prihvaćenom kao tzv. aškenaska, a govorili jezikom jidiš o kojem će čitalac sigurno htjeti nešto da sazna.

Još u vrijeme prvog progonstva uvriježio se kod starih Jevreja običaj da starojevrejski-hebrejski jezik, pošto su njime pisane sve-

^{*}) Predgovor romanu »Tejvje mljekar«, koji uskoro izlazi iz štampe.

te knjige, bude samo jezik svetog učenja. U to staro vrijeme, od prije više nego dvije tisuće godina, Jevreji su za svoj govorni, svakodnevni jezik uzeli aramejski, najrodniji hebrejskom iz grupe sjeverozapadnih semitskih jezika. Aramejskim jezikom je napisan čak i veliki dio talmudističkih spisa, a i jedan manji broj biblijskih. U vrijeme mavarske vlasti u Španiji, tamošnji Jevreji su svoju dvojezičnu tradiciju nastavili upotrebom arapskog da bi nakon svog izгона iz Španije ponijeli sa sobom španjolski svog vremena i sačuvali ga do današnjeg dana; te Jevreje svijet zna kao sefardske (*Starad — Španija* na hebr.). U toku svojih seoba kroz Evropu dio Jevreja je za svoj drugi jezik prihvatio rano-srednjovjekovni njemački, konzervirao ga i prilagodio svojim potrebama. Taj jezik je pisan hebrejskim pismom, zdesna na lijevo, no ortografijom koja je prilagođena duhu njemačkog jezika. Vremenom je poprimio i izvjesnu količinu staro-hebrejskih, a u slavenskim zemljama i nešto ruskih i ukrajinskih riječi. Jedno vrijeme su ga zvali aškenaskim jezikom (*Aškenaz — Njemačka* na hebr.), zatim jevrejskonjemačkim žargonom, da bi na kraju ostao samo naziv *jidiš*. Negdje su ga zvali, a u Americi ga i danas zovu, *mame-lošin*, što u svojevrsnom spoju starog njemačkog i hebrejskog znači maternji jezik. Još i danas se jidišom govori u Sovjetskom Savezu, Sjedinjenim Američkim Državama, Poljskoj i Rumuniji, a starije generacije aškenaskih Jevreja i u Izraelu. Jedna od osnovnih karakteristika jidiša je mekoća, toplina, mnoštvo deminutiva. Ovu njegovu osobinu možemo objasniti fenomenom regresije, psihološkom reakcijom pojedinca koji živi u stranoj sredini, koja mu nije naklonjena i u kojoj uplašen traži zaštitu u bijegu, u vraćanju u djetinjstvo, svojim moćnim zaštitnicima — ocu i majci. Stoga i govori jezikom djeteta, tepa, mazi se i izražava u deminutivima.

A taj mali Jevrejin imao se čega i plašiti. Naročito u vrijeme prije rođenja Šolema Rabinoviča — Šolemæ Alejhema. No, evropske slobodoumne ideje prodiru u Rusiju, prodiru i jevrejski prosvjetiteljski pokret »Haskala« (Haskala — prosvjeta na hebr.). Tvorci »Haskale« u Rusiji zahtijevaju da pored Tore i Talmuda jevrejska djeca uče i opće predmete, strane jezike i, protivno dotadanjem običaju, državni jezik (ruski). Mada je to bila jeres, izvjestan broj pisaca počinje pisati hebrejskim jezikom o svjetovnim stvarima. Pišu se istorijski romani, prevode svjetovne knjige. Na sve strane osjeća se vrenje, očekuju novi događaji. Šezdesetih godina devetnaestog stoljeća dolazi do poboljšanja. Nekim kategorijama Jevreja dozvoljeno je da se nasele u Moskvi, Petrogradu i drugim gradovima u unutrašnjosti Rusije, iz »zone stanovanja« koja je do tada bila određena za Jevreje. Utjecaj ovih mjera na omladinu bio je znatan. Veliki broj mladih želio je steći evropsku kulturu, kvalifikacije koje će im omogućiti izlazak iz »zone«. Tisuće njih su pohađale gimnazije i univerzitete, do kojih se ranije nije moglo ni doći. Gladni znanja, a često gladni i kruha, učili su ti mladi pohlepno, da nadoknade svaki izgubljeni korak. Pod utjecajem takvog jednog prosvjetitelja, Nohum Rabinovič šalje svog sina u carsko sresko učilište. A Šolem Rabinovič

želi sve da sazna. To je dijete koje se još u hederu, najnižoj vjerskoj školi, isticalo krasnopisom, nevjerojatnom moći zapažanja ljudskih osobina. Često je zabavljao drugove oponašanjem poznanika i, kao rođeni zabavljač, dok bi se slušaoci smijali do besvijesti on bi se samo osmjehivao. Volio je da piše, da čita sve što bi mu došlo do ruke. Prvo »književno djelo« mu bijaše *Rječnik psovki i kletvi zle maćehe*. U svojoj četrnaestoj godini, pod utjecajem Abrahama Mapua, koji je pisao ljubavne i istorijske romane na hebrejskom jeziku, Šolem Rabinovič piše roman *Kíi Ciona*, takođe na starohebrejskom. Kada je u svojoj petnaestoj godini pročitao Defoovog *Robinzona Krusoa*, odmah piše na istom jeziku roman *Jevrejski Robinzon Kruso*. Postavši domaći učitelj kod Leovih, u njihovoj bogatoj biblioteci upoznaje se sa ruskom literaturom. Cijele noći provodi u čitanju i pisanju. Sada je počeo pisati i na ruskom: romane, drame, tragedije i komedije. Po osobnom priznanju u svom nedovršenom autobiografskom romanu *Sa sajma*, koji je započeo u godinama neposredno pred smrt, u to je vrijeme pisao mnogo. Brda hartije ispisivao je svojim lijepim, čitkim rukopisom, no urednici i izdavači nisu nalazili u tim radovima ničega značajnijeg. Jedino ga je zaljubljena učenica, potonja žena Olga Loeva, slušala s divljenjem.

Prvi rukopis koji mu je objavljen bio je dopis iz Perejaslavlja, 1879. godine, u dnevniku *Hacefira* (Zora — hebr.), koji se štampao na hebrejskom. Godine 1881. objavljuje u drugom dnevniku — *Hamelic* — (Tumač, branilac — hebr.), takođe na hebrejskom, tri članka u kojima raspravlja o reformi nastave u hederu i o drugim općedruštvenim pitanjima.

U svojoj autobiografskoj bilješci, 1903. godine, upućenoj njegovom dobrom prijatelju J. H. Ravnickom, Alejhem sam kaže: »... u to se vrijeme (1883) pojavio jevrejski list, prvi jevrejski list na jidišu (Folksblat — narodni list — Aleksandra Cederbojma), a pošto ne-Jevreji nisu htjeli štampati moje romane i moje drame, a članci na svetom jeziku ležahu neposvećeni, pokušao sam onako od šale da napišem nešto prosto na onom jeziku kojim se govori, na jeziku Mendele Mojher Sforima, koji mi je tada dopao u ruke — i zamislite, to se u Folksblatu prihvatilo, a urednik mi je osobno, Cederbojm, svojom rukom napisao pismo i zamolio (čujete li — *zamolio!*) da pišem još... Sve je to za me ipak bila igrarija, sve dok se nije našla priča *Nožić* koja je načinila preokret u mom načinu pisanja i u cijelom mom životu«...

Do tada siromašna jidiš-književnost dobija u vrijeme šezdesetih godina svoje pisce koji su odlučili da pišu tim jezikom kojim su govorili milijuni. Među prvima su bili Ajzik Meir Dik, iz Vilne, i Jisroel Aksensfeld, iz Odese. Izdavači hebrejskog lista *Hamelic* odlučuju da objave nedeljni dodatak na jidišu. U to doba počinje objavljivati svoja djela i Šolem Jankev Abromovič, ili Mendele Mojher Sforim (Mendele: prodavac knjiga — hebr.) koji je na Šolema (Rabinoviča) Alejhema izvršio presudni utjecaj. Mendele, Linjecki, Goldfaden pišu na narodnom jeziku i bore se za narod, za demokratske slobode,

za razbijanje starih okova u društvu i u porodici. Razumljiva su bila nastojanja obnavljanja prastarog starohebrejskog jezika, jer se time željelo vratiti jevrejskom narodu govorni jezik iz molitvenika, iz starozavjetnih spisa. No jidiš-pisci, koji su veoma dobro vladali i starim hebrejskim jezikom, nisu htjeli čekati (jer je hebrejski potpuno razumijevala ipak samo inteligencija), te su izabrali najkraći put, najbrže sredstvo do srca čitalaca. A u neumornom, plodnom Šolem Alejhemu jidiš-književnost dobija neimara blagorodnih, čovjekoljubivih stremljenja, naprednog u najplemenitijem smislu te riječi. Koliko je od najranije mladosti bio pun poleta i kako je do kraja volio svoj književni rad pokazuje, pored obimnog životnog djela, i ova rečenica iz maločas navedene autobiografske bilješke: »... a vi znate kako ja umijem i znam pisati — čak i na igle ili na oštrici mača! ...«

Ako ovo priznanje treba da znači koliko je malo udobnosti zahtijevao za svoj rad, mogli bismo reći da oštricu svog mača — pera — nije upotrebljavao uzalud. Šolem Alejhem je bio zaljubljenik u čovjeka, naročito u malog, nezaštićenog sirotana o kojemu i za kojeg je pisao svoja tužno-vesela djela. Okušao se i u poeziji; neke pjesme su mu prihvaćene i ušle su u riznicu jevrejskog folklora, ali poezija nije bila njegovo područje. Ipak, vrijedna je pomena njegova satirična poema *Jevrejski činovnik* (1883), u kojoj se obračunava sa službenicima jevrejskih općina koji su koristili svoj položaj da žive na račun onih kojima je trebalo da služe. A za vrijeme revolucije, 1905. godine, popularnu pjesmu *Spi, Oleksa*, upravljenu protiv cara Nikole II i njegovih nasljednika, napisao je takođe Šolem Alejhem.

Svoje pero, svoj mač, Šolem Alejhem upravlja, 1883. godine, protiv pisca bulevarskih romana Šomera, koji je zapisao svojim »djelima«, izmišljenim pričama sa srećnim završetkom novopečene jevrejske građane i skorojeviće, njihove kuharice i sluškinje. U knjizi *Sudjenje Šomeru* Alejhem razobličuje težnje pisaca »lake« književnosti, koja je mogla da pokvari ukus čitalaca i koja ih je odvlačila od ozbiljne i teške stvarnosti. Osim ovoga on i u člancima i pamfletima podvlači da je shvatio da treba pisati o siromaštvu, o bijedi jevrejskih masa, da će se time boriti, ali i davati snage čitaocima za borbu za dobro naroda. I dok je prvi klasik jidiš-književnosti, Mendele Mojher Sforim (koga je Šolem Alejhem zvao »Zejde« — djed — a to su ime od milošte prihvatili i ostali Alejhemovi vršnjaci), dao sjajan opis starog stanja u jevrejskoj sredini do polovine 19. stoljeća, Šolem Alejhem opisuje prodor kapitalizma u stari jevrejski »štetl«. Silnom snagom prikazuje nam on taj, u svakom slučaju bolan, proces raspadanja starih okvira i rađanja novog. U tako složenim uslovima neki su se snalazili i bogatili, neki još dublje tonuli u bijedu ili se gubili u potpunom bespuću i trpjeli teške poraze, a neki se, opet, priključivali revolucionarnom pokretu, da bi se, na kraju, svi oni našli u pripovjetcima Šolema Alejhema. Zato bih prije svega govorio o dvama djelima u kojima pisac dostiže vrhunac, o

djelima koja je počeo pisati u posljednjem desetljeću vijeka da bi ih doradivao, i kao svojim osnovnim likovima vraćao im se cijeloga života. To su romani *Menahem Mendl* i *Mljekar Tejvje*.

... »Menahem Mendl nije nikakav junak nekog romana. I uopće nije izmišljena ličnost. To je jado, običan Jevrej in kojega pisac osobno i izbliza poznaje...« (iz Predgovora Š. Alejhema II izdanju *Menahema Mendla*). A taj je Menahem Mendl jedan od onih koji su iz malog mještašca upali, kao »grlom u jagode«, pravo u kipući lonac novog kapitalističkog stroja. Grozničavo pokušava da se uklopi, da nađe svoje mjesto u novim odnosima, da uhvati korak sa već zahuktalim strojem koji stvara novac, ali koji bez milosrđa melje svojim zupčanicima sve što dohvati. Osjećanja realnosti nema, radne navike nije ni mogao steći jer nije imao ni gdje ni s čim, te rad za njega nije izlaz, a nema ni one prave domišljatosti koja bi bila potrebna da bi sa stvarnim uspjehom mogao postati burzanski senzal. Već smo govorili o tome da, pod igom ugnjetača, malom Jevrej inu često nije preostajalo ništa drugo do da zaplovi u svijet mašte, fantastike ili mistike. I Menahem Mendl je jedan od onih koji zidaju kule u oblacima, čije su misli u nebesima, a žive — od zraka. »... A sve što je građeno na vjetru i zraku mora na koncu konca pasti...« (Š. Alejhem: iz Predgovora II izdanju *Menahema Mendla*). U svojevrsnoj knjizi, zborniku korespondencije, Šolem Alejhem nas upoznaje sa Menahemom Mendlom kroz pisma koja on piše svojoj ženi Šejni — Šejndl, i njenih odgovora njemu. Njegovi besmisleni »poslovni potezi« koji su jedan od drugog fantastičniji, njegovi nagli prelazi iz jednog u drugo zanimanje, burzanske špekulacije i pustolovine (čas je posrednik, čas agent osiguravajućeg društva, čas, opet, ženidbeni posrednik, a pokušava čak biti i pisac), sve te značajke jednog određenog tipa (»luftmenš«), koji se rodio pod određenim uslovima u krilu jevrejskog novopečenog malograđanstva, izazivaju u čitaocu osudu. Ali ta osuda, ma koliko ozbiljno zamišljena, nije lišena smijeha, blagotvornog, lirskog; ako ima smijeha kroz suze onda će se tako smijati čitalac prateći peripetije ovog »šlimazla« — nesrećkovića, za koga se može reći: da se jedan za zelen bor uhvati i on bi se zelen osušio...

Sušta suprotnost Mendlu je ljubimac Šolema Alejhema, mljekar Tejvje. Taj narodni čovjek, sav urastao u rad i trudom izrastao u jedan od najljepših likova svjetske književnosti, koga mnogi s pravom porede s Kolom Brenjonom Romena Rolana, priča svoju priču Šolemu Alejhemu (za razliku od niza pisama u *Menahemu Mendlu* sada imamo niz monologa), svoju divnu dugu priču o kćerima, njihovim udajama, o raznim čudima koja mu se događaju. Sve što mu se sručuje na glavu Tejvje prima s nekom mješavinom vjere u bolje dane, smijeha i grcanja. Sve što do njega dopire, a do njega stalno dosi ježu valovi prouzrokovani olujnim promjenama u društvu uopće a među Jevrejima carske Rusije posebice, Tejvje šeretski komentariše uvek navodeći svete spise (zapaženo neprestano naglašavano Tejvjeovo »znanje« svetih knjiga, dok njegova »učevnost« ne dopire dalje od druge knjige Mojsijeve, od znanja molitava koje svako-

dnevno mora čitati). Mada u većitoj prepirci sa bogom, sa bogatašima, on ipak sve zasmijava, krijući svoju gorčinu, svoj čemer. Njegova tako čudna rečenica, koju prevodilac nije želio »ispravljati«, sa čestim ponavljanjima, naopako postavljenim pitanjima, jezičkim kalamburima — prepuna je poezije, a humor je čas lirski obojen a čas ispunjen unutarnjom tragikom, koja je u srazmeri samo sa gorostasnom bijedom i siromaštvom Jevreja carske Rusije (iz koje će stotine tisuća morati bježati po cijenu najvećih odricanja čak u Ameriku).

Šolem Alejhem je pratio svoje voljene likove na tom putu u daleke krajeve, u novi svijet. No, prije prelaska preko burnih mora, on s posebnom ljubavlju opisuje »malog čovjeka s uskim vidokrugom«. Kao što je za Kijev smislio podsmješljiv naziv Jehupeć, za Vorobjovku Bojberik, tako je smislio i naziv za nepostojeće mjesto Kasriljevku, u kojoj »još ni jedan bogataš nije umro«. A gdje se ona nalazi? »Kasriljevka se — kaže Š. Alejhem — nalazi nekako u sredini blagoslovene 'zone stanovanja' kuda su naselili Jevreje glavu uz glavu, kao haringe u bačvi, i naredili im da se plode i razmnožavaju...« (*Staro-nova Kasriljevka, 1901—1910*).

Kažu, Šolem Alejhem nije bio revolucionar. Zar njegovi likovi nisu protest, najpolitičniji, protiv svih mogućih zala njegovoga svijeta? Zar njegov smijeh, njegov dubokočovječni humor — mada mu se može odreći satirični kvalitet u onom najvulgarnijem smislu — nisu u krajnjoj liniji borbeni? U svakom slučaju, prihvatajući najljepše iz jevrejskog folklor, pišući na osnovu najboljih tradicija specifičnog jevrejskog humora, tog nekada jedinog oružja samoodbrane, i dalje ga razrađujući, on je dao svoj doprinos društvenom napretku, a sebe uvrstio u velikane svjetske književnosti.

Šolem Alejhem je pisao mnogo o djeci i za djecu, a jedna od njegovih najljepših knjiga je svakako *Dječak Motl, sin kantora Pej-sija*. (prevedena i u nas). Među mnogobrojnim pripovjetkama za djecu moram svakako istaći »*Pjesmu nad pjesmama*« (takođe prevedenu), već pomenuti prvjenac *Nožić* i druge.

Evo zanimljivog pisma Maksima Gorkog, posle pročitano­g ruskog izdanja *Dječaka Motla*:

»Najiskrenije uvaženi sabrate,

Vašu sam knjigu primio, pročitao, smijao se i plakao. Čudesna knjiga! Prijevod je, čini mi se, načinjen vješto i s ljubavlju prema autoru. Mada se mjestimice osjeća da je na ruskom jeziku teško prenijeti tužni i srdačni humor originala. Kažem — osjeća se.

Knjiga mi se veoma dopada. Reći ću još jednom — izuzetna knjiga! Ona sva iskri tako slavnom, dobrodušnom i mudrom ljubavi prema narodu, a to je osjećanje tako rijetko u naše dane.

Iskreno želim Vašoj knjizi uspjeha, ne sumnjajući u to.

Snažno stežem ruku

M. Gorki

Kapri, 21. IV 1910. godine.

Još jedan književni oblik našao je svog poslenika u Šolem Alejhemu — monolog. Ima ih mnogo, a u njima govore, govore, liječe svoju dušu, plave svoju okolinu riječima udovice, majke bolesnih sinova, gladna sirotinja, sve do novih doseljenika u Americi. I ovdje onaj isti Šolem Alejhem, blagi humorista koji voli čovjeka, koji čak i za one koji su krivi zna da su to bez svoje krivice. »Lončić« (1901), »Guske« (1902), »Bogataška prženica« (1904). »Tri udovice« (1907), »Mister Grin ima džab« (1915) itd. Najveće domete Alejhem dosiježe u noveli. Njegove *Priče iz vlaka*, koje su obišle svijet pod nazivom *Zapisi suputnika*, znače vrhunac humorističke minijature.

Na kraju, da pomenem i njegove romane. *Sender Blank* u satiričnom tonu govori protiv kapitalizma, a *Stempenju* i *Josele Slavuj* o samoniklim narodnim umjetnicima. Dva-tri romana spadaju u ranu fazu — pisana su još 80-tih godina. Kolko je Šolem Alejhem volio umjetnike i sa njima saosjećao, vidi se najbolje iz romana koji je posvetio teškom životu jevrejskih putujućih glumaca: *Zvijezde litalice* (1909—1911). Revoluciji 1905. godine posvetio je svoj roman *Potop* (1907), a pod teškim utiskom skandaloznog suđenja Jevrejину Bejlisu, optuženom za »ritualno ubistvo«, piše *Krvavu šalu* (1912). Oba ova romana nose pečat reporterske žurbe i ne spadaju među vrijednija djela Šolema Alejhema.

Posebno mjesto u stvaralaštvu Šolema Alejhema zauzima dramaturgija. Počev od manjih jednočinki kao što su *Mazltov!* i *Ljudi*, pa sve do velikih drama i komedija *Rasulo*, *Veliki zgoditak*, *Kopači zlata*, postale su nosioci repertoara jevrejskih pozorišta u Rusiji, da bi ih poslije prijevoda igrali na mnogim pozornicama cijeloga svijeta. I ne samo to. Niz djela Šolema Alejhema se drammatizuje i postavlja na scenu, ekranizuje, sve do naših dana kada je mjuzikl *Sviráč na krovu*, pravljen na osnovu romana *Mljekar Tejvje*, postigao svjetski uspjeh.

»... Veoma je karakterističan književni pseudonim Šolema Alejhema. »š o l e m a l e j h e m« je uobičajeni pozdrav Jevreja u značenju »Mir s vama«. U pseudonimu se pokazala bliskost pisca s narodnim masama, s njihovom svakidašnjicom, njihovim stradanjem i nadama. I jevrejske narodne mase su prihvatile Šolema Alejhema kao bliskog, dragog čovjeka, s kojim se može i posmijati, a i podijeliti briga« ...

(Iz eseja A. Gurštejna o Š. Alejhemu)

Nadamo se da će ovaj roman koji se prvi put prevodi u nas, a to je takođe i prvi prijevod Alejhema s originala, naći put do srca i našeg današnjeg čitaoca.